

Moğol Tehlikesinin İç Asya'da Yaptırdığı Savunma Duvarlarından Hitay Seddi'nin Hikayesi

The Story of the Khitan Wall: One of the Defense Walls Built in Inner Asia Against the Mongol Threat

N.N. Kradin, A.V. Kharinskiy, S.D. Prokopets, A.L. İvliyev, Y.V. Koviçev, L. Erdenebold.
Velikaya Kidanskaya Stena Severo-vostoçny val Çingis-hana. Moskva: Nauka-vostoçnaya literatura, 2019. s. 168+74 ISBN: 9785020398504

Alihan Büyükçolak¹

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:
Alihan Büyükçolak, (Araştırma Görevlisi),
Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları
Enstitüsü Moğol Dili ve Kültürü Araştırmaları
Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye
E-posta: alihan.buyukcolak@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0641-5293

Başvuru/Submitted: 03.09.2025
Kabul/Accepted: 25.09.2025

Atf/Citation: Büyükçolak, A. The Story of the Khitan Wall: One of the Defense Walls Built in Inner Asia Against the Mongol Threat. [N.N. Kradin, A.V. Kharinskiy, S.D. Prokopets, A.L. İvliyev, Y.V. Koviçev, L. Erdenebold'un "Velikaya Kidanskaya Stena Severo-vostoçny val Çingis-hana" adlı eserinin tanıtımı]. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 14, 2 (2025): 303-312.
<https://doi.org/10.26650/jes.2025.1777252>

Anahtar Kelimeler: Hitay, Moğol, Savunma Duvarı, İç Asya, Moğolistan
Keywords: Khitan, Mongol, Defence Wall, Inner Asia, Mongolia

Prof. Dr. Nikolay Nikolayeviç Kradin'in editörlüğünde hazırlanan *Velikaya Kidanskaya Stena. Severo-vostochny val Çingis-Hana* adlı, 2019 senesinde Moskova merkezli "Nauka" yayınevinin "Vostochnaya Literatura" serisinden çıkan monografi, genelde İç Asya; özelde ise Moğol tarih araştırmalarında hak ettiği ilgiyi görememiş, mezkûr coğrafyanın önemli bir savunma sistemini konu etmektedir. Bir saha ve arkeoloji çalışmasının neticesinde hazırlanan monografi, 750 kilometreden daha uzun bir mesafe boyunca Doğu Moğolistan, Rusya Federasyonu Baykal Ardı Oblastı ve Çin Halk Cumhuriyeti İç Moğolistan Özerk Bölgesi toprakları üzerinde uzanan bir tahkimat hattı üzerine bilimsel literatürdeki ilk kapsamlı yayını teşkil etmektedir.

Monografi, İç Asya araştırmacılarının kullanımını kolaylaştırmak ve literatürde zayıf çalışılmış bu konunun bilinirliğini arttırmak amacıyla Rusça ve İngilizce dillerinde hazırlanmış olup, havadan ve karadan çekilmiş çok sayıda görsel malzeme ile takviye edilmiştir. Çalışma, Rusça (5-86) ve onun tercümesi şeklinde İngilizce (87-168) dillerinde iki ayrı kısımdan oluşmaktadır. İngilizce kısmın ardından sy. 239'a kadar numaralandırılmış olarak haritalar, duvar kalıntı fotoğrafları ve sair tahkimat yapılarına dair 109 ayrı yüksek çözünürlüklü görsel materyal sunulmaktadır.

Esas kısım, *Giriş (Vvedeniye)* (ss. 5-12), *1. Bölüm Hitaylar ve Kuzeybatı Göçerleri (Glava 1. Kidani i severo-zapadnyye kočevniki)* (ss. 13-27), *2. Bölüm Duvarın Tasviri (Glava 2. Opisanıye vala)* (ss. 28-35), *3. Bölüm Kalelerin sistemi (Glava 3. Sistema gorodiş)* (ss. 36-69), *Sonuç (Zaklyuçeniye)* (ss. 70-75), zengin bir kaynakça (ss. 76-80) ve saha tetkikleri sırasında tespit olunmuş kaleler hakkında detaylı lokasyon bilgilerinin şematik olarak verildiği uzun bir tablodan (ss.81-86) oluşmaktadır.

Çalışmanın *Giriş (Vvedeniye)* bölümünde, Moğolistan sınırları içerisinde Orta çağlardan günümüze dek eriştiği bilinen en az 3 tahkimat duvarının literatürde "Çingis Han Duvarları" olarak geçtiği aktarılırken, bunların buldukları konumlara göre "güneybatı, güneydoğu ve kuzeydoğu" şeklinde adlandırılmalarının okuma ve araştırma pratiğini kolaylaştıracağı görüşü dile getirilir (s. 5). Aynı yerde, zikrolunan tahkimat duvarları hakkında genel bilgiler sıralanırken, 850 km. boyunca uzanan en büyük tahkimat duvarının Güneybatı Moğolistan'da başladığı ve Tangutların Batı Şia Hanedanı devrinde (1032-1227) inşa edildiği bilgisi aktarılır. İkinci tahkimat duvarının ise yine Moğolistan'ın güneydoğu kesiminde yer aldığı günümüz Moğolistan-Çin Halk Cumhuriyeti sınır hattıyla uzun bir mesafe boyunca çakıştığı ve rölyefin düzleşmesinin ardından İç Moğolistan'ın içlerine doğru kıvrıldığı tespit olunduğu aktarılırken, bu duvarın Cürcenlerin Kin Hanedanı (1115-1234) tarafından, Çingis Öncesi Moğollara¹ karşı bir savunma tedbiri olarak inşa edildiği ifade edilmektedir. Üçüncü ve monografinin esas konusunu teşkil eden tahkimat duvarının ise en büyük kısmı yine Moğolistan'ın kuzeydoğu kesiminde yer almakta olup, bugün Rusya Federasyonu terkinde kalan Baykal Ardı Oblastı'nın güney kısımlarından geçerek Argun Nehri'ni takip ederek Çin Halk Cumhuriyeti sınırına

1 Bizim kullandığımız "Çingis Öncesi Moğollar" zamiri yerine metnin orijinalinde "Erken Moğollar" anlamında "Ranniye Mongoli" zamiri kullanılmıştır.

dek devam etmekte, Argun ile Genh Nehirlerinin kesiştiği yer itibariyle bu sınırı delerek günümüz İç Moğolistan sınırlarına girmektedir. Rusya Federasyonu sınırları içerisinde kalan kısmı, Argun Nehri'ni bir koruma kalkanına alırcasına bu nehrin yukarisından geçmekte, iki nehrin kesiştiği yere yakınlaştıkça duvar da nehre yaklaşmaktadır. Bu tahkimat sisteminin anlaşılabilir bir çiziminin verildiği “1 Numaralı Görsel (Ris. 1) (s.169)” hat üzerinde yer alan ve tespit olunabilmiş 56 ayrı kaleyi de numaraları ve lokasyonlarıyla ayırt etmektedir. İlk 35 kale ve hattın yaklaşık üçte ikisini karşılayan kısmı Moğolistan sınırları içerisinde yer alırken 36-42 numaralı kaleler, RF-ÇHC-Moğolistan sınır hattının Çin'de kalan dar bir bölgesinde yer almakta, 43-50 numaralı kaleler RF sınırları içerisinde kalırken, Argun Nehri'nin güneyinde kalan 51-56 numaralı kaleler ile yine Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalmaktadır.

Zikrolunan diğer iki tahkimat hattı ile bu duvar da halk arasında ve literatürde Çingis Han'ın adı ile anılmakta olup, Buryatlar arasında yaygın olarak “Çingis Han Duvarı (Val Çingis Hana)” diye bilinse de Moğolistan Moğolları arasında “Çingis Han Yolu (Dorogo Çingis Hana)” diye tesmiye edildiği örneklere de rastlanılmaktadır (s. 6). Monografinin esas konusunu teşkil eden üçüncü ve kuzeydoğu duvarı hem 3 ayrı devletin topraklarını çığnemesi hem de üzerinde 56 ayrı kale bulundurması itibariyle diğer tahkimat hatlarından ayrı bir şekilde, daha özenli bir tetkiki hak etmektedir. Monografi yazarları bu kalelerin, askerî garnizon ikametgahları olarak güney-kuzey göçerleri arasında bir sınır kontrol fonksiyonu üstlendiklerini beyan etmektedirler (s.6).

Batı dillerindeki literatürde bu duvar hakkındaki ilk muhaberata, bölgede saha çalışmalarını bizzat yürütmüş olan Rusya İmparatorluğunun Alman kökenli tarihçisi Gerhard Friedrich Miller'in (1705-1783) 1735 tarihli evrakında rastlanılmaktadır. Miller'in *Observatsii istoričeskiye* adlı çalışmasında *O drevnih pamyatnikah v uyezdah Selenginskom i Nerçinskom* adlı makalesinde ilk kez tasvir olunan duvardan şu şekilde bahsedilir:

Bu yerlerde yaşayan Tunguzların anlattıklarına göre bu duvarın başlangıcı, Onon'un kaynaklarına yakın bir mıntıkadaki Moğol toprakları üzerindedir, sonrasında Tarey Gölü'ne dökülen Olza Nehri'nin arkasına sarkmakta, oradan Tarey Gölü'nün de doğusuna ilerleyip Rus sınırlarına dek varmakta ve nihayetinde bizim bu duvarı ilk gördüğümüz yerin yakınlarından Argun'un ötesine geçerek, Argun'un öte tarafından evvelden zikrettiğimiz tahkimatın üzerinden güneye doğru gitmekte ve nereye kadar uzandığı bilinmemektedir. (s.6).

Miller sadece duvar değil, duvar boyunca uzanan bir dizi kale-palanka hakkında da ilk gözlemleri paylaşan tarihçi unvanını taşımaktadır. Bu tahkimat hattının tarihi ve ne amaçla yapıldığı hakkındaki ilk tarihçilik mesaisi de yine Miller'e aittir lakin sadece halk anlatılarını kullanarak aydınlatmaya çalıştığı bu konuda söz konusu hattın, farklı dilleri konuşan halkları birbirlerinden ayırmak gayesiyle yapıldığı (s. 7) gibi delillendiremediği bir çıkarımla kâmil bir araştırma ortaya koyamaz. Çince kaynakları kullanamayan Miller'in araştırma tekniği kusurlarını Prusyalı Zoolog ve Botanikçi Peter Simon Pallas (1741-1811) da sürdürür. Her ne kadar Moğol İmparatorluğu devrini işaret ederek yanlış bir tarih düşümü yapsa da “yabani Sibiry halklarının” saldırılarına karşı inşa edildiği iddiasıyla duvarın fonksiyonu hakkında Miller'den daha isabetli bir tahminde bulunur (s. 7). Bu iki isimden sonra duvar hakkındaki

tasvirler, bölgede askerî, idari ve teknik memurluk vazifeleri sebebiyle bulunan P.A. Kropotkin ve A. Pavlutskiy'nin keşif raporlarında yer almaktadır (s. 6-8). 1890'lı yıllarda Kuzeydoğu Duvarı, D.M. Pozdneyev ve G.N. Potanin'in çalışmalarında tekrar bilimsel çalışmalarla lakin yine kısmi, saha keşif raporları olarak ele alınmaya başlar. İmparatorluk Rusya'sı devrinde yapılmış son saha keşfi S. M. Şirokogorov tarafından yapılmış olup, İmparatorluk sınır hattında kalan kısımları rapor etmektedir. Ekim Devrimi öncesindeki Rusça keşif raporlarının her biri literatüre duvar hakkında yeni bulgular, yeni tasvirler kazandırmış, duvarın tahmini büyüklüğünü her tahminde arttırmış olsa da 1934 itibariyle başlayan ve 1950'li yıllarda artış gösteren Sovyet arkeoloji çalışmaları kadar detaylı ve özenli olmamışlardır. V.A. Kormazov, V.V. Ponosov, C.V. Kiselev gibi Sovyet tarihçileri ve arkeologlarının çalışmalarında tahkimat hattı üzerindeki kalelerin ilk detaylı tetkikleri yapıldığı gibi Ponosov tarafından bir karbon testi yapılmaksızın yapım tarihi isabetli düşürülmüş ve tahkimat hattının Hitay İmparatorluğu (907-1125) tarafından diğer Moğol boylarına karşı savunma tedbiri olarak inşa edildiği dile getirilmiştir (s.9). Ponosov'un yazılı kaynakların analiziyle vardığı bu 1941 tarihli çıkarımını, duvarlardan alınan seramik örnekleri üzerine 1958 senesinde Kiselev'in yaptığı çalışma tasdikler nitelikte olmuştur. Ancak 1970'ler sonrasında başlayan ve 2000'li yıllar itibariyle yoğunlaşan Çinli arkeologların çalışmaları da tahkimat hattı boyunca yapılan kazılar ve keşifler neticesinde bilimsel literatüre çok sayıda arkeolojik malzeme kazandırmış olsa da ne zaman, kimler ve ne amaçla yapıldığı hakkında Rus meslektaşlarının tezlerinde ve tespitlerinde revize gerektirir yeni bir bulgu ortaya koymamışlardır. Kronolojik sırayla, Kuzeydoğu Duvarı hakkında yapılmış saha çalışmalarını ve projelerini aktardıktan sonra 2008-2009 akademik takviminde başlayan, 2019 senesinde de bu kitabın neşriyle sonuçlanan proje ekibinin faaliyetlerinden bahsedilerek Giriş (Vvedeniye) bölümü son bulmaktadır.

Kitapta *Hitaylar ve Kuzeybatı Göçerleri* başlıklı birinci bölümde Hitayların Liao Hanedanı öncülüğünde kurdukları imparatorluğun (907-1125) kısa tarihi verildikten sonra Çingis Öncesi Moğol boylarının yerleşim ve yayılım sahaları analiz edilmekte, Moğol dilli Hitayların diğer Eski Moğol boyları üzerinde hakimiyet kurmasını kolaylaştıran ve kurdukları imparatorluğun dağılmasına yol açan amiller irdelenmektedir. Hitaylar, diğer pek çok Eski Moğol boyunu itaat altına alıp, boy nizamlarını bozmak suretiyle kendi içtimai teşkilatları içerisine alarak görece güneyli Moğol dilli büyük bir sosyal ve siyasi kimlik meydana getirebilmiş olsalar da günümüz Moğolistan'ının kuzeydeki ormanlık şeridi ve Argun Nehri'nden başlamak suretiyle Baykal Gölü'ne kadarki sahada kalıcı bir hâkimiyet kuramamışlardı. Hitayların, aynı dili yahut aynı dilin yakın lehçelerini konuştukları soydaşları arasından en büyük mücadeleyi verdiği Eski Moğol boyu, Kuzeydoğu Duvarı'nın da onlara karşı bir savunma tedbiri olarak inşa edildiği Shiwei boyu idi. Birinci bölümde Hitay İmparatorluğunun mücavir kavimlerle ilişkileri kaynaklara dayalı olarak özetlendikten sonra ayrı bir alt başlık hâlinde Hitayların ekonomik yaşantıları, Çin kronikleri ve çalışmanın ortak yazarlarına yapılmış arkeolojik çalışmalara referans verilerek aydınlatılmış olup, arkeolojik bulgular ile yazılı kaynakların yer yer mukayesesine

de yer verilmiştir. Eski Moğol boyları arasında yerleşik kültürün en kuvvetli izlerine Hıтай arkeolojisinde rastlanılmasına rağmen, XII. asrın başlarına dek yani imparatorluğun dağılış devrinin başlangıcına dek göçer yaşam tarzının çok daha baskın olduğuna işaret eden pek çok delili olduğu ifade edilir. Dağılış devrine kadarki imparator ve imparatoriçe kurganlarında yer alan fresklerin, göçerlerin yaşantı ve tabiat tasvirlerini vermesi, hanedan mensuplarının da uzun bir süre göçer yaşam tarzını sürdürdüklerinin bir nişanesi olarak kabul edilebileceği savunulmaktadır (s. 15). Hıтайların Liao Hanedanı, imparatoriçelerin Uygur kökenli Siao Sülalesi'nden seçildiği bir saray geleneğine sahiptiler. Yazarlar, Hıтайlar üzerindeki önemli Uygur tesirlerinden birinin de ziraat sahasında gözlemlendiğini, kaynaklardan üretildiği tespit olunabilen çeşitli darı, bezelye, kenevir, karpuz ve kavun cinslerinden bazılarının Hıтай sahasına Uygurlar tarafından getirildiği kanaatindedirler. Lakin tarım işçiliği için Hıтайlar, Kore ve Çin'den zorunlu tehcir politikalarıyla nehir boylarında koloniler kurmak suretiyle kendi göçer unsurlarını, üretim uğruna yerleşikliğe mecbur kılmamışlardır (s. 16). Lakin zannımız o ki yapılacak olan başka çalışmalarda tekrara düşmemek adına, kurulan bu tarım kolonileri ile inşa edilen savunma hatları arasında bu bölümde bir illiyet bağı kurulmamıştır. Hâlbuki bu çalışmanın ortak yazarlarından N.N. Kradin ile A.L. İvliyev'in birlikte hazırladıkları bir başka monografide savunma duvarlarının, yerleşik anasırın emniyetini temin amacı da taşıdığı dile getirilmiştir.² Hıтайların ekonomik yaşantısında her göçer unsur için önemli bir faaliyet olarak icra edilen avcılığın dağılış devrine dek önemli bir yere sahip olduğu dile getirilirken, balıkçılığın ise diğer Eski Moğol boylarına nazaran Hıтайlarda daha gelişmiş olduğu ortaya konmaktadır (s. 16). Hıтайlar, bizzat imparatorun da iştirak ettiği *İlk Balık Bayramı* merasiminin görüldüğü yegâne Moğol dilli topluluktur. Ekonomi alt başlığında Hıтайlarda seramik işçiliği üzerine ulaşılan bulgular, porselen ve sırlı seramik üretiminde Hıтайların XI. Asır itibariyle yüksek bir teknik donanımına eriştiklerini, kendilerinden sonraki göçer imparatorluk toplumlarını etkilediklerini saptamaktadır (s. 17).

Aynı bölümdeki bir sonraki *Toplum (obşestvo)* alt başlığında, çok etnisiteli bir imparatorluk kuran takribi 750 bin kişilik bir nüfusa sahip Hıтайların, imparatorluğun dağılış devrinde toplum nüfusun ancak beşte birine tekabül ettiği, yaklaşık yarım milyon Bohaylı, yaklaşık iki milyon Han Çinlisi ziraatçı nüfus ile 200 bin kadar avcı-hayvancı Mançuryalı nüfus ile toplamda takribi 3 milyon 800 bin kişilik bir nüfusu kontrol ettikleri bilgisi, Liao Hanedanı üzerine bugüne dek yapılmış en kapsamlı sosyal tarih tetkikini teşkil eden Wittfogel ve Feng'in ortak monografilerine³ yapılan atıfla aktarılmaktadır (s. 17). Bu alt başlıkta içtimai yapı tasvir edilirken, en başta imparator sülalesini karşılayan Yelü Klanı ve imparatoriçe sülalesini karşılayan Siao Klanı'nın bulunduğu aktarılır. Hanedanın kurucusu Abaoji'nin yakın akrabaları, kuzeyli "Beş Hane" ve güneyli "Altı Hane" adlarıyla sınıflandırılmış ve her hanenin

2 Nikolay Nikolayevič Kradin, A. L. İvliyev, *İstoriya Kidan'skoy İmperii Lyao (907-1125)* (Moskva, Nauka – Vostočnaya Literatura, 2014), 48-49.

3 Karl A. Wittfogel, Feng Chia-Sheng, *History of Chinese Society Liao (907-1125)* (Philadelphia: American Philosophical Society, 1949), 58.

reisine “Büyük Bey” anlamında “Da Van” unvanı verildiği, imparatorluk genelinde en büyük maliklerin imparator ve imparatoriçenin ardından bu beyler olduğu kabul edilmektedir. Beş ayrı başkenti bulunan Hitay İmparatorluğunda imparator, maiyetiyle sürekli olarak hareket hâlinindedir. Beş ayrı başkenti olmasına karşın devlet, yerleşik anasının baskın olduğu Güney ve göçer yaşamın baskın olduğu Kuzey İdareleri şeklinde ikili bir idari mekanizmaya sahipti. Bu idarelerin başlarındaki kimseler, Uygurların yerleşikliğine ve Moğolların göçerliğine nispet edercesine sadece ve sadece Yelü ve Siao Klanları mensupları arasından atanmaktaydılar. Güney İdaresine Çinli yüksek memurların atandığı örneklerle imparatorluğun ancak son yıllarında tesadüf edildiği bulgusu bu alt başlığın literatüre kazandırdığı önemli bir tespittir (s. 18). Bu başlık özelinde Wittfogel ve Feng'in aşılması güç monografisinin tesirinde kalınması sebebiyle Çince okunuşları verilmesine (s. 19) rağmen başta “*irkin*” olmak üzere Hitay devlet hiyerarşisinde görülen kimi Türk soylu unvanlar, ayrıca belirtilmemiştir. Hâlbuki bunlar da Hitaylar üzerindeki Uygur tesirinin önemli göstergeleri olarak tanıtılabilirdi.

Kültürel Tesirler (Kulturniye vliyaniya) alt başlığında ise Hitayların, başta Uygurların sonra Han Çinlilerin kültürlerini pragmatik olarak ölçülü bir şekilde ödünçleyerek, göçer kültür dairesinden çıkmadan düalist bir içtimai yapı kurabilmiş oldukları dile getirilmekte, kendilerinden sonraki göçer imparatorluk tarafından Hitayların muteber karşılanmalarının ana sebebi olarak bu gösterilmektedir ki Çingis Han ile Ögeday Kağan'ın Baş Müşaviri Yelü Çutsay da bir Hitay idi. Hitayların geliştirip kullandıkları ve bugün hâlâ tam olarak çözülememiş olan Büyük ve Küçük Yazı sistemleri, Hitay İmparatorluğunu dağıtan Cürcenler tarafından uzun bir süre daha devlet yazı sistemi olarak kullanılmıştır (s. 21). Moğol İmparatorluğunun kurucusu Çingis Han'a mal edilen posta sistemi ve payza kullanımının yine muayyen bir teşkilat ve kaideleriyle birlikte ilk numunelerine Hitay İmparatorluğunun yükseliş devrinde tesadüf edilmektedir. Hakikaten de Hitay İmparatorluğu, Çin tarihinde bir manada istilacı bir manada da fatih hanedanlar (Liao, Kin, Yuan) olarak geçen göçer kavimlerce kurulmuş siyasi teşekküllerin ilkini vücuda getirmeleri hasebiyle kendilerinden sonraki göçer imparatorluklar üzerinde gözlemlenebilir tesirlerde bulunmuştur (s. 25).

Birinci bölümün bir sonraki alt başlığı olan *Liao'nun Kuzeybatılı Rakipleri (Severo-zapadniye protivniki Liao)*, Hitayların sürekli hudut garnizonları ve Moğolistan'da kurdukları şehirlerin, diğer Eski Moğol boylarla askerî-ekonomik ilişkilerini değerlendirmektedir. Hitay şehirleri, göçer ve yerleşik – Hitay İmparatorluğunun terkipteki ve terkipteki dışarıdaki anasır arasında ticaret merkezleri vazifesi görse de sınır anlaşmazlıkları, yaylak-kışlak kullanımları özelinde pek çok kez Hitayları, başta Shiweiler olmak üzere diğer Eski Moğol boylarıyla karşı karşıya getirmiş, imparatorluğun kuzeydoğu hattının emniyetini sağlamak için büyük bir kaynak ve insan gücü sarf etmesine yol açmıştır. XI. asır itibarıyla şiddetini arttıran Hitay versus Eski Moğol boyları arasındaki çatışmalar, kroniklerden takip olunabilenlerle kronolojik bir sırayla verilmekte ve bu çatışmalar, Kuzeydoğu Duvarı Projesi'nin esas sebepleri olarak kabul edilmektedir (S. 27).

Duvar 'ın Tasviri (opisaniye vala) başlığını taşıyan ikinci bölüm, saha keşifleri ve arkeoloji çalışmaları neticesinde edinilen bilgilerin en yüksek yoğunlukta kullanıldığı ve kitabın en özgün kısmını teşkil etmektedir. Kesintisiz bir şekilde ilerleyerek üç devletin topraklarını çığneyen Kuzeydoğu Duvarı'nın net olarak 745,8 km. uzunlukta olduğu bilgisi, bilimsel literatürde ilk olarak bu çalışmanın bu bölümünde geçmektedir (s. 28). Moğolistan'daki Hangay Dağı doruk noktasının 13.5 km kuzeybatısındaki Sayhanı-Hundiy Vadisi'nde 111° 22' 19,1172" Doğu Boylamı ve 48° 23' 13,1892" Kuzey Enlemi koordinatlarını veren nokta itibariyle başlayan duvar, 78.5 km boyunca kuzeydoğu istikametinde Uldz-Gol Nehri yatağını takip ederek Norovlin Şehri'ni geçtikten sonra 112° 9' 28,4868" Doğu Boylamı ve 48° 50' 29,2416" Kuzey Enlemi koordinatlarını veren nokta itibariyle doğu istikametine girmekte ve 153 km boyunca bir istikamette ilerledikten sonra Bayan-Erhtiyn-Nuru Dağı'nın eteğindeki 114° 8' 55,2948" Doğu Boylamı ve 48° 45' 21,3948" Kuzey Enlemi koordinatlarını veren nokta itibariyle tekrar kuzeydoğu yönüne doğru kıvrılmaktadır. Sonrasında Solovyevsk (Rusya)-Çoybalsan (Moğolistan) Demiryolu üzerindeki ve "*Val Çingis-Hana*" adlı istasyonun 15 km güneyinden geçip az ilerisindeki Moğolistan-ÇHC hududunu delip, 60 km Çin toprakları üzerinde ilerledikten sonra 117° 16' 15,7332" Doğu Boylamı ve 49° 37' 48,7092" Kuzey Enlemi koordinatlarını veren nokta itibariyle Rusya Federasyonu sınırlarına girmektedir. RF sınırları içerisinde, haritada Argun Nehri için bir kalkan görüntüsü çizecek bir şekilde oval bir hareket yaptıktan sonra 118° 35' 11,7024" Doğu boylamı ve 49° 56' 31,7616" Kuzey Enlemi koordinatlarını veren nokta itibariyle Argun Nehri'nin tekrar güneyine inmekte ve böylece ÇHC sınırlarını tekrar girmektedir. Bu nehir boyunca, Genhe Nehri ağzının 14 km güneydoğusunda kalan Heysantou Şehri'ne dek ilerledikten sonra tekrar kıvrılmakta tekrar doğu istikametine girmekte, bu kez Genhe Nehri'ni koruma altına alacak bir mahiyette onun kuzeydeki kıyısı boyunca, bu nehrin sol kolunu teşkil eden Kulihe Nehri'nin sol kıyı boyunu görene dek ilerlemektedir. Bu mntıkadaki Şankuli Köyü'nün yakınlarında sona eren duvarın bittiği noktanın koordinatları ise 120° 26' 1,1904" Doğu Boylamı ve 50° 15' 1,2024" Kuzey Enlemi olarak saptanmıştır (s.27-28). Yer yer hendeklerle, yer yer kale ve palankaların eşlik ettiği duvarlarla yaklaşık 750 km boyunca ilerleyen Kuzeydoğu Duvarı üzerinde kimi kule ve kapı kalıntılarına tesadüf edilmiş ve ilgili görseller çalışmaya ek olarak yerleştirilmiştir. Keşif seferleri sırasında tespit olunabilen kule, kapı, kale, palanka, geçit, köprü, karakol gibi unsurlar, sayfa 30 itibariyle başlayan bir 1 numaralı tabloda sırasıyla koordinatları, rakım, ebatları ve ayırt edici özellikleriyle listelenmiştir. Hat boyunca, toprağın yumuşak olduğu yerlerde hendek derinlikleri 180 santimetreye kadar inerken, kuzeye ilerledikten hendek derinliği ve genişliğinin belirgin edici ölçüde azaldığının tespit olunduğu aktarılır (s. 32). Mesafesinin kısalığı ve yazarların büyük çoğunluğunun Rusya Federasyonu uyruklu olmaları sebebiyle daha özel ve detaylı bir şekilde incelenebildiği anlaşılan Rusya Federasyonu sınırları içerisinde kalan kısımdaki duvarın 1 ila 1,5 metre yükseklik ve 9 ila 15 metre genişlik parametrelerini taşıdığı, ön tarafı boyunca bir hendeğin uzandığı ve duvarın da bu hendeğin çıkarılan killi

topraklarla inşa edilmiş olduğu ifade edilir (s. 33). Sayfa 33'te verilen 2 numaralı tabloda, duvarın ÇHC sınırları içerisinde kalan kısmını tetkik eden bir araştırma makalesinin verileri paylaşılırken, o tarafta kalan hendeklerin belirgin bir şekilde daha derin ve geniş, duvarın ise çok daha yüksek olduklarının hemen dikkatleri üzerine çektiğine bir vurgu yapılır (s. 34). Yazarlar, bu bölgedeki bu kısım için sarfedilen insan ve insan emeğinin çok daha fazla olduğunu buna mukabil sürekli askerî garnizon yerleşimi sayısının diğer bölgelere nazaran daha az olduğuna dikkat çekerek, tarım kolonilerine daha yakın olan bu hudutta canlı devriye garnizonlarının daha sık olduğu ihtimali üzerinde durmaktadırlar.

Kaleler Sistemi (Sistema gorodiş) başlıklı üçüncü bölüm, tahkimat hattı boyunca tespit olunabilen kale ve palanka tipi unsurların değerlendirmesini içermektedir. Hat boyu üzerinde kimileri daimî yerleşim birimlerinin yakınlığında kalan 56 müstahkem yapıdan 38 tanesi dörtgen, 7 tanesi dairesel, 7 tanesi dış duvarı dairesel iç yapısı dörtgen, 1 tanesi içerisinde 2 ayrı dörtgen yapı barındıran dış duvarı dairesel, 1 tanesi ise havadan bakışta sekizgen görüntüsü verecek şekilde iç içe geçmiş dörtgen bir yapıdadır. Müstahkem yapılar, kendi aralarındaki hususiyetleri itibarıyla hattı 3 bölgeye ayırmaktadır: 266 km boyunca Batı bölgesi, 336 km boyunca Merkez bölge ve 129 km boyunca Doğu bölgesi. Batı bölgesinde sadece dörtgen yapılara tesadüf edilmekte olup aralarındaki mesafe 5,7 km ile 20,9 km arasında değişkenlik gösterirken, bazıları duvarın bitişiğinde yer alırken bazıları duvardan 1,1 km uzaklıkta konumlanmaktadır. Batı bölgesinde yer alan müstahkem yapı sayısı 22'dir. Genişlikleri 4 ile 6,5 metre arasında değişkenlik arz eden kale kapılarının hepsi güneye yahut doğuya açılmaktadır. Merkez bölgedeki müstahkemlerin aralarındaki mesafeler belirgin ölçüde daha kısadır. İkili-üçlü gruplar hâlinde olan müstahkem yapılar arasındaki en uzak mesafe 3,8 kilometredir. Münferit müstahkem yapılar arasındaki mesafe ise 13,7 ile 34 kilometre arasında değişkenlik arz etmekte olup, Merkez bölgedeki bu yapıların toplam sayıları 28'dir. 110X125 metre gibi en büyük ebatlardaki müstahkem yapılara Doğu bölgesinde rastlanılmakta olup bu bölgedeki toplam yapı sayısı 6'dır. Bunlar arasında duvara en yakını 47 metre mesafedeyken en uzaktakiyle duvar arasındaki mesafe 3,1 kilometre olarak ölçülmüştür. Yazarlar, doğu bölgesindeki yapıların daha detaylı incelenmesi gerektiğini, mevcut çalışmalarla bu yapılar için isabetli bir tarih düşürmenin yapılamayacağını vurgulamaktadırlar (s. 36-37). Sonrasında ekteki görsellerin numaralarına göre sırasıyla tespit olunan müstahkem yapıların detaylı tasvirleri ve bazılarında yapılan arkeolojik çalışmaların bulguları paylaşılmaktadır (s.37-69). Bazı kalelerin içlerinde tuğla ve seramik yapımı için kullanılmış ocakların varlığına işaret eden bulgular, müstahkem yapıların sadece askerî garnizonlar için değil, inşaatı sürekli olarak devam eden savunma duvarının malzeme ihtiyaçlarını karşılayan birer üretim atölyesi vazifesi de gördüğünü ortaya koymaktadır.

Sonuç (zaklyuçeniye) kısmında Kuzeydoğu Duvarı'nın inşaat sürecinin bir hülasası yapılmaktadır. Enine boyuna 1 metrelik bir duvar için takribi 10 metreküp hafriyatın gerekli olduğu hesabıyla tüm duvar için yaklaşık 7.460.000 metreküp hafriyat sarf edildiği

hesaplanmaktadır. Günümüz koşullarında dahi gerekli ekipmanlarla donatılmış bir işçinin, elverişli koşullarda bir duvara dolgu malzemesi olarak günlük kullanılabileceği hafriyatın optimal miktarının 7-8 metre küpü geçemediği göz önünde bulundurularak, bu hafriyatın temin edildiği hendeklerin kazım süreci dâhil edilmediğinde dahi tüm duvar için 932.500 iş gününün gerekli olduğu tahmin olunmaktadır. Kale ve palanka tipi 56 müstahkem yapıların inşaatı ile bu yapılara ve duvara eşlik eden hendeklerin kazılması, tahmin olunan gerekli iş günü sayısını iki ila iki buçuk kat arttırması gerektiği varsayılmaktadır. 6500 kişilik bir işçi ordusunun 1 sene boyunca nizami bir çalışma programıyla bu devasa inşaat projesini tamamlama olasılıkları matematik olarak mümkünse de (s. 70) iklim şartları, rölyef, mesafenin uzunluğu ve muhtemel ulaşım sorunları göz önünde bulundurulduğunda inşaat sürecinin çok daha uzun olduğu kabul edilmelidir.

Kuzeydoğu Duvarı'nın haritalandırması tamamlandıktan sonra, biri Onon Nehri'nin yukarısında diğeri Argun Nehri'nin Şilka Nehri ile birleşip Amur Nehri'ni oluşturduğu taraflarda kalan iki tayga sahası arasındaki bozkır hususiyetleri taşıyan toprakların adeta koruma altına alınmaya çalışıldığı izlenimi oluşmaktadır. Duvarın, böyle bir coğrafi hududu takip ediyor oluşu yazarları, bu devasa duvarın Baykal'ın güney taraflarındaki tehlikeli görülen bir göçer grubun hareketlerini sınırlandırmak gayesiyle yapıldığı çıkarımına sevk ettiği anlaşılmaktadır (s.70-71).

Duvarın en uzak mesafedeki kısımları arasındaki işçilik ve yapım tekniğinin aynılığı, duvarın bütün kısımlarıyla eş zamanlı inşaat edildiğine işaret ettiği dile getirilirken, kale ve palanka tipi müstahkem yapıların su kaynaklarına yakınlığı ve sınırlı bir ziraata elverişli bir lokasyonda kalmaları, buralarda sürekli bir işçi-askerî garnizonun ikamet ettiğine yorumlanmaktadır (s.72). Duvarın Hitay İmparatorluğu tarafından inşa edildiğinin delilleri arasında en başta *Liao-Şi* ve *Qidan Guo Zhi* adlı Hitayları konu edinen kroniklerde tahkimat hattındaki garnizonların yaşadıkları zorluklar hakkında geçen malumatlar gösterilebileceği gibi, kitabın yazarları tarafından kazılar sırasında bulunan Hitay hanedanına ve devletine ait mühürlü seramik numuneleri de zikredilebilmektedir. Bunların haricinde hat üzerindeki Ornoy Palankası'nda bulunan insan kemiklerinin radyo karbon ölçümü 1018-1165 kronolojik aralığını vermekte olup, Hitay-Shiwei çatışmalarının kronolojisiyle örtüşmektedir. Lakin Hitay İmparatorluğu 1125 senesinde Mançuryalı Cürcenlerin istilası sonucunda yıkılmış olduğundan ötürü, radyo karbon ölçümünün verdiği bu geniş aralık yazarları ikinci bir ölçüme sevk etmiştir. Hat üzerindeki en büyük müstahkem yapılardan Urtuy Kalesi'nden alınan örnekler ise 991-1034 kronolojik aralığını vermekte olup Liao Hanedanı'nın hâkimiyet devriyle (907-1125) de XI. asır itibarıyla başlayan Hitay-Shiwei çatışmalarıyla da örtüşmektedir (s.72). Tahkimat hattının Çin'e uzaklığı, Çin kroniklerinde duvarın inşaatı ve tarihine dair bilgilerin yer alamamasının başat sebepleri arasında yer alsada Moğol-Cürcen çatışmasının ilk örnekleri itibarıyla duvar hakkında dolaylı bazı bilgilere tesadüf olunmaktadır. Çingis Han'ın büyük dedesi Kabul Han ve onun oğlu Huhul Han'ın Cürcenler üzerinde yaptıkları yağma akınlarından sonra 1171

senesindeki akdedilen Moğol-Cürçen Barışı ile Cürçen İmparatoru yıllık olarak Moğollara haraç ödemeyi ve sınır hattındaki 27 kaleyi Moğollara terk etmeyi kabul ettiği bilinmektedir. Kitabın ortak yazarlarının yaptıkları değerlendirme söz konusu bu 27 kalenin, Hitaylardan kalan 56 müstahkem yapının bugünkü RF ve ÇHC sınırları içerisindeki numuneleri olduğunu ikna edici bir şekilde ortaya koymaktadır (s.74-75).

Yaklaşık 750 km uzunluğundaki, bugün üç ayrı devletin sınırlarından geçen ve tüm unsurlarıyla yapımı için en iyimser hesapla iki milyon iş günü gereken, Hitaylardan kalma bu devasa Orta çağ eserinin, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne dahl edilmesi gerektiğini ifade eden yazarlar, asırlar boyunca bakımsız kalmış ve kaderine terk edilmiş olan bu büyük eser için başkaca tetkiklerin ve koruma tedbirlerinin bir zaruret olduğuna vurgu yapmaktadır (s.75).

Çingis Han öncesi Moğol tarihinin mühim bir devresini teşkil eden Hitay tarihi üzerine yaptığımız yüksek lisans tez çalışmasında istifade ettiğimiz, sonrasında ise tercümesini üstlendiğimiz bu monografinin, yakın bir tarihte Türk okurlarına sunulması planlanmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Wittfogel, Karl A., Feng Chia-Sheng. History of Chinese Society Liao (907-1125). Philadelphia: American Philosophical Society, 1949.
- Kradin, Nikolay Nikolayeviç, İvliyev Aleksandr Lvoviç. İstoriya Kidan'skoy İmperii Lyao (907-1125). Moskva: Nauka – Vostochnaya Literatura, 2014.